

„Az idealismus“ a vallásról.

„A valódi kereszténység fölül áll minden felekezetiéségen. Abban a felekezetiéségen lehetetlenség; ott minden egyező. A kereszténység nem theologia, hanem vallás és pedig absolut vallás. A kereszténység az az isteni öntudat, mely volt a Krisztusban és e krisztusi kereszténység egyetemes. Egyetemessége onnan van, mert erősíti a többi vallások positiv oldalát s tagadja tagadásait“. Egy angol írónak¹ e szavai méltó kifejezői a vallás magasztosságának, „isteni“ voltának. Tehát absolut, máshoz nem viszonyítható, egyébtől nem függő s létokát magában bíró drága kincs jutott nekünk osztályrészül a keresztény vallásban. Vajjon miként bánt el az emberiség e kincsével a múltban?... Forgatva a történelemnek messze multat előnkbe rajzoló lapjait, bár több helyen fel-felvillan az „isteni öntudat“ fénye, mely áthatotta a társadalmi öntudatot a vallásos érzés ébrentartása érdekében, de ott van mindig, mint kísértő rém, gyilkos sötétség ártó réme, a fény ellensége, az égi szellem káromlója, feltja — a theologiai szörszálhasogatás, a felekezeti viszály tisztátalan szelleme is. Avagy nem „az isteni öntudat“ föltételelességének, viszonosságának, tehát az absolut vallás alásülyesztésének tényeiről beszélnek-e hozzánk oly hosszú százévek során át Róma hierarchiai absolutismusának művei?... Nem a felekezetek theológiájának mulandó és részrehabjló felfogásait, féktelen vad és kegyetlen kitéréseit, józanságot és világosságot megvető, de békét, vagyont, életet, hazát feláldozó szenvedélyek és indulatok háboruit hirdeti-e a középkor inquisitiójának véres, borzasztó százada?... A ker. emberiség a vallásban nyert drága kincsét — mit azon az emelkedett és minden pártokon felül álló színvonalon, melyen a Krisztus tanítása szerint állania kell, föntartani nem birt — vagy még máig sem ismerte meg, vagy gon-

¹ Payne Alfréd: „Az igaz vallás“. (Unitárius kis könyvtár. I.)

datlansága miatt a felekezeti örvényébe ejtette; legalább ezt beszéli nekem a jelenkor vallástörténelme feletti vizsgálódásból levont következtetés.

Mit tapasztalunk?... Szellemi életünk cselekvéskörében két elv küzd szüntelenül az érvényesülésért: a *tekintély* és *sabadság* elve; két világhangulat: a synthetikus-idealismus s az analytikus józan realizmus. Egyszer az egyik kizárólagosságára esküszünk, máskor a másik zárja ki amazt. Egyszer az egyik eszmefaj a csodatevő hatalom, máskor a másik. De akármelyik legyen az uralkodó, az minden más érzés érvényesülését elnyomja. Így van ez az állam és társadalom minden örállomásán: a politikában, a törvényhozásban, a tudós szobájában, mint a művész műtermében. Meg van az egyházi élet mezején is. Most a szabadság érvényesül a tekintély rovására; majd a tekintély a szabadság kárára. Az első esetben vannak felekezeti ütközetek, mert a hívő félti lelki valóságát a szabad vizsgálódás eredményeitől. A másodikban, mikor a tekintély uralkodó, veszedelmesen félreismerik a vallást, születnek a dogmák, melyek fölött nem szabad vizsgálódní, s a vallás-rendszerek, a theológiák azokban kövülnek meg; a tekintély hozzáférhetetlenné magasodik s az esetleg megcsorbitott zsarnoki hatalom érzéséből keletkezik az elnyomatás. E jellemző két bizonyíték mellett, melyek minduntalan szemünkbe ötlenek, lehetetlenségnek tartom, hogy amaz állításom, miszerint az emberiség általánosan szólva vagy félreismerte a vallást, vagy kellőleg meg nem becsülte — nem igazságot, valót jelentene.

Bodnár Zs. e folyóirat lapjain már méltányolt kiváló gondolkodónk, ezekkel a dolgokkal foglalkozva a maga érdekes bölcsészeti rendszerében az erkölcsi haladás törvényében adja magyarázatukat.¹

Nagy tudással mindenekelőtt a vallás keletkezését írja le. „A vallásos érzés — úgymond — az idealismus napjaiban támad. S minél idealistább valamely faj, annál sötétebb, rémesebb fogalma van az Istenről. S minél régibb valamely vallás, annál kegyetlenebb, zsarnokibb, embertelenebb“. A görögök, rómaiak, a zsidók vallása, ha nem is egyenlő mértékben — telve van idealis sajátságokkal. E kor történelme szívesen rendelkezésünkre áll, hogy ez állítás beigazolást nyerjen.

¹ I. Bodnár Zs.: „A vallás keletkezése és fejlődése“.

Rohanva fut az időnek árja; hullámai egymást nyomják, egymást cserélik föl; a hatalmas habtorlat a gyengébbet a mélységbe fordítja; a melyik alant van, majd fönn büszkélkedik s az emberiségnek szintén ily hullámos haladásában — beáll a kereszténység, *mint az ősidők rémségeiből kibontakozó realismus* . . . Jézus, a világtörténelem e bámulatos alakja jön s magával hozza a lelki függetlenség, a humanismus erényeit; magával hozza az emberiség boldogításának és a szeretetnek nagy eszméit. A nép a lelkesültségtől megittasultan fogadja az emberszeretet nagy prófétáját, útjára virágokat hint, annak jeléül, hogy az eszmék, melyeknek hirdetője, az evangelium, melynek édes szavú prédikátora — összhangban vannak az ő sziveik érzelmeivel. Azonban a realismus még nem győzedelmeskedhetett egészen. Jeruzsálem az idaelista zsidó vallás otthona nem volt alkalmas talaj arra, hogy az evangelium élő fája benne gyökeret verjen. Az eszmék harczosa szembe találja magát a fölfegyverzett renddel. Ellenci támadtak. Viszi gondolatait azért a Golgotháig. Vinnie kellett. Kényszerítették.

A kereszténység bölcsőjénél szerzőnk ennél többet aztán nem is időzik. Pedig óhajtanók, ha bővebben foglalkoznék az első százakkal. Mert ha valahol, úgy itt láttuk volna nagy hasznát az ideális és realis világnézetnek . . . A páli gondolkozásból kiemelkedő eszmék: Krisztus emberi volta, az emberiségért történt halála, szellemi föltámadása, visszajövele és az úrvacsorához való külső és belső viszonya — a főbb levelekben; az apostolok két pártra szakadása; a synoptikus evangéliumok adatai; s a negyedik evang. logos-tana; az apokalypsisben életre ébredt mysticismus, mint realis sajátság; s a plátói philosophia taniránya, mint ideálisabb jelenség; a gnosticismus és montanismus egymással szemben; Irenaeus, Tertullianus és Clemens nézetei ellenében, melyekből később a rationalis és supranaturalis nézetek fejlődtek ki s léteznek ma is egy vagy más nevezetek alatt — az arianismus theológiája: mind-mind érdekes tünetei lennének az emberi szellem leszálításának, vagy fölemelkedésének, völgynek esése vagy hegyre szökellésének. S esetleg fényt vethetne az új-testamentumi iratok keletkezési idejére is a különböző tanirányok alapján.

Mégsem teszi. Hanem ahelyett az 5-ik száz kereszténységének vizsgálatánál veszi föl a megszakadt fonalat. Ez már

erősen idealistikus százév. S a hullámnak óriási ivében látjuk a rajongásnak számtalan jeleit, a chiliasmus, az utolsó ítélet, végcatastrophá borzalmas hitét — a 11 százig. Az „idealismus“ hulláma itt újra szállóban van a skepsissel, az eretnekséggel, a rationalismussal, majd ismét emelkedőben — a 14-ik és 15. százévvél.

Mint realistikus jelenség következik a reformatio. Az újjázülemlő korszak, melyben a vallásos emberiségnek igazabb jellegű lelki változatai új hullámukat vetik. A magát kiélt katholicismus után a lelkiismeret és értelem viszik a mélyre az idők hullámát. Csak úgy omlott alá a szivekből az események zuhatagja... Ha addig az élet minden nyilvánulásaiban, minden intézményeiben a tekintély, az egyház keze vezette az irányvonalat, egyszerre mintha megfordítva állna a dolog, a fensőbb-ség iránti idealistikus gondolkozás helyébe a józan értelem lépett. Ha addig a hierarchia oltára előtt hajolt meg a világ szolgailag, vakon, s úgy látszék, hogy minden út Canossába visz, melynek iránya az igazság-keresésben a tekintély elleni merénylet: most már inkább az egyháznak kell a liberalismus ajtaja előtt vezekelni. Ha addig egyedül Róma osztozotta az idvességet, s szórta átkát az ellenvéleményűekre, s az embereknek azt kellett hinniök, a mi a pápai bullákban előíratott: most egyszerre a pápai bullának Luther által megégetett tűzéből támadt fénysziklák világítják meg a klerus viselt dolgait; s a gondolat- és érzésszabadság evangéliuma hint égi világosságot a Krisztus tanainak zománczától megfakult lelkekre...

De aránylag nagyon rövid ideig tart a 16. százévvél felépő realismus. Socinus, Blandrata, Dávid-Ferencz, mint a legrealisabb irány képviselői alig érnek rá tisztázni hitelveiket, felmelegíteni a rideg calvinismusban átfázott lelkeket, midőn egyszerre a tekintély-resignatio merev fagya dermedti meg és végre befejezi a hangulat kört. Jelentkezik az ellenreformatio, Pázmány, a protestánsok üldözése, előbb a genfi reformator, „az idealista zsarnok“ eljárása, szóval a tekintély, a rend, a fegyelem, a hagyomány igába-törő uralma, hogy keresztül gázoljon a múlt évtizek minden eszményén. S azután az „idealismus“ teljes uralma a protestáns egyház terén is. S érdekesen világítja meg az „idealismus“ circulusait az is, hogy leginkább a calvinismus, mint „idealisabb reformatus vallás“ látszik alkalmasnak hódításra az idealista magyar fajnál.

Ismét jelentkezni szerzőnk csak 1700. körül látja a realismust. Azonban egy pár elpendülő accord, s már be is van fejezve. A százév közepén megindul az idealizmus árama. . . . Baljóslatú jelek között emelkedik a tekintély koronázta hullám mind magasabbra. Kezdi fejét emelgetni a reactio is. . . . Az encyclopaedisták előkészítik a talajt, az őrültségig fokozott zsarnokság kitörésre kényszeríté a dühöngő vulkánt — — és megszülemllett a francia forradalom. . . . Forrott az egyéni önérzet, kitört az érzelem zivatar, a fojtott tűz a lelkek kráteréből. . . . De a mint vége lett a tömérdek rombolásnak, pusztulásnak, megint megindult a zárdai és vallási élet, a sok vérrel öntözött szabadabb eszmék elhervadtak és 1800 után a katholicizmus uralkodik. A világ a guillotíne mellől „idealizmusra“ lendült.

Csak a 19. század második tizévében kezdődik újra a realizmus, a szabadságban örvénylő lelki állapot. Ekkor kezd bomlani újra az addig megkötött haladás Ariadne-fonala. A protestans vallás, melyet 1815-ben is még lenéztek, megvetettek és bomlottnak mondottak, egyszerre emelkedik eszményi lendülettel a magaslatok felé. . . . Egy Strausz, Kuenen és a többi munkája, hogy óriási sikert ér, ennek tudható be. Hibáztatják mindenfelé a katholikus egyházat. Az idő értelmesebb theológiát teremt. A theologia nem áll vak szolgájául az egyháznak, hanem szolgálja az igazságot; ostromolja a betű orthodoxia bástyáit; kimutatja, hogy a hit tévúton jár; széttöri az elme rabságának lánczait s fennhangon kiáltja: „*több világosságot!*“ A vallás és philosophia nem élnek tovább egymástól elszigetelten, hanem egészséges kölcsönhatásban s áthat mindeneket az igazság, hogy: „*az ész is Isten ajándéka, melynek józan használatától az Isten szava nem tarthat soha!*“ (Fáy A.)

1850. előtt módosul ismét, bár halványan az emberiség érzése, gondolkozása. A hullámvonal esése utat nyit az emelkedésnek. A lelki újjászületés a halálnak. Erősebb lesz a katholicizmus. Dogmává teszi Szűz Mária szeplőtlen fogantatását. 1864-ben kiadja a *Syllabus*t. 70-ben az eddigi összes civilizációt kárhoztatja. Az idők árjának e fordulása ma is tart. S elkezdve a kínai boxerektől mindenütt látható, a hol csak ember lakik. . . . Kisértetek, lélekmegjelenések s más telepathicus jelenségekben, s abban a sereg törvényben, mi az indivi-

duum elnyomására szolgál . . . Egyszóval a mai napok életnézete még korántsem alkalmas arra, hogy a lelki szabadság kovásának, az „idealismus“ ellen küzdők eszméinek anyagául szolgáljon . . .

Idáig Bodnár . . .

Valóban az ő törvénye mellett kézzel fogható bizonyítékok szólnak napjainkban. Ma kedvező szél lengeti újra azt a lobogót, melynek katonái előjoggal látszanak rendelkezni arra, hogy üldözzenek s másoknál lélekvásárt üzzenek. Ma a vezető fonál újra a hivatalos egyház kezébe van átszolgáltatva, a fagyosan nagyszerű bálványozása divatba jött; s a mint nyiltan, nem jelentéktelen helyről van kijelentve: „a katolikus közvélemény elveinek érvényesüléséért teljes erővel fogja dönteni a törvényhozás kapuit“¹

Az Immaculata-jubileum alkalmából arra kéri a Szűz Anyát, vegye oltalmába azokat is, a kik tőle elfordultak, hogy a regnum Marianum ismét erős, egységes legyen.² Támadják „a tagadás hiveit“, s buzdításúl hangoztatják, hogy ha ellenfeleik áldozni tudnak „a rossz ügyért“, az áldozatoktól ők sem riadhatnak vissza.³ „Kilépnek immár dermesztő lethargiájukból. A katholicismusnak államfejlesztő hivatása van és ezért hatalmasnak, tekintélyesnek kell lennie. De ez csak akkor lehet, ha eltudja sajátítani a hatalomnak azt a mértékét, a mely őt joggal megilleti“.⁴

A lourdesi szűz újra csodákat mivel a modern Babylonban is. Csodás kegyelme forrása újra gyógyító. Meggyógyított egy hitbuzgó leányzót. S az ájtatos hivek serege boldognak érezé magát, ha ruhája szegélyét érinthette . . .

Loretóban, mint egy jeles írónk⁵ csak nemrégiben leírta, bucsújáró hely a ház, mely „valóban Názárethben vala“. Angyal szárnyak hozták. Benne született Mária s benne jelent meg az angyal is neki. Pásztorok látták a házat a tenger tüköre fölött lebegni s a babérfák áhítatosan hajták le fejeiket. Megvan benne ma is a térdeplő, hol Mária az angyali üdvözlés pillana-

¹ Gr. Zichy Nándor.

² Mailáth Gusztáv.

³ Boromíssa, pápai praelatus.

⁴ Gr. Zichy János.

⁵ Gr. Vay Sándor.

tában térdepelt. Megvan a tűzhely, melyen étket főzött a názáretli „égi rózsá”.

Párisban egy nő szabadon hirdeti, hogy az ő gondozott halottjai testben támadnak föl, mire találóan fűzi a kommentárt leírója (Tóth B.), hogy t. i. „a babona sötét őserdője födi ezt a világot, s a gyászos mappán ritka a fehér petty: az irtvány”.

S mindezekután ki csodálkozik, ha ma a megkönnyebbülő lelkek rebbenése szinte érezhető, midőn kitűnik, hogy a katholicismusnak, mit idáig szüntelen hirdettek, a tudományyal már nem kell „kiegyezni”; mert anélkül is szép napokat fog látni. S ki ne ismerné, mi a kedélyeket némelykor foglalkoztatja, hogy több illeti a tekintélyből az egyházi-hatalmat, mint eddigelé? . . .

Pedig ma meggyőződés *nincs*. A mi van, az *vakhit*. A Siloám tavának vizével nem mosdott vaké. De hogy ez is mire alkalmas, s hogy ez is fentarthatja a roskadozó épületet, im’ itt a nyílt példa napjainkban . . . A szokás hatalma uralkodik millió szíven. Kinek nem hite többé az ó-hit babonája, a józan ész megtagadása, a lelkiismeret elnémitása, az szokásból, vagy pusztá közönyből megadással viseli az orthodoxia jármát. Kárhoztatja vallásának intézményeit, de büszkén vallja magát katholicusnak. Végrendeletet készít, hogy ravatalánál ne szolgáljon pap, de azért annak a vallásnak kebelében marad siríglan. Avagy a másik szélsőségbe esik. Neki a vallás *csak* a sötétséget kedvelő hatalom! Mert „az állam, mely a kath. klerikalismus előtt térdet- főt hajtott valósággal agonizál.” (Clemenceau.) Vagy éppen gondolkozás nélkül fogadja el a „szabad-gondolkozók” római kongresszusán általános helyesléssel találkozott véleményt, hogy „a vallás csupán vak bizalom, érzélgés és valószínűtlenség, a nép képzelgése, mely összhangban van a papokkal és a dogmákkal. A miben két tévedés van. Az egyik, hogy nem tud különbséget tenni a katholicismus és a kereszténység között. A másik, hogy nem tudja megvonni a „szabad-gondolatnak” azt a korlátot, melyen túl a legnagyobb jó is rosszszá, a legnagyobb áldás átok kútfejévé s a szabadság teljes zsarnoksággá lehet és szokott is lenni. A világosság elvakítást szűl, a napfény virágot színez és a szövetnek kiveszi a színét . . .

Nézetem szerint a helyzet kulcsa e téren a vallás mivel-

tának minél tisztább ismeretében és minél maradandóbb tudatában áll. A baj kútforrása a vallási öntudat öntudatlansága.

Mi a vallás? . . . E kérdés fölött általánosságban s nagy területen még sűrű homály 'lebeg. Ismereteink változnak. S ez ismeretekkel együtt változik az Istennel való viszonyunk is. Az ember mindig a maga képére teremti Istenét. „Minden kornak van Istene.“ Az idők szellemének szárnyesapásai, a sokféle mozgalom nem suhanhatnak el nyomtalanul a vallás kánonai fölött sem. Súlyos átokként ólomsúlylyal nehezdedtek a vallás és tudomány közötti ellentétek az emberiség sorsára időközön keresztül; sokaknak az a meg-megújuló törekvése, hogy a vallásnak romjain építsék föl a közjóllét hatalmas épületét . . . Az emberi tudásnak végnélküli a rovása a tévedések tábláján . . . A félelem, a vad, a mivelt, a böles különbözőképp imádja s imádta Istenét örökké! . . . S mindezekből kifolyólag úgy véljük, módosul a vallás is! . . .

Pedig másképpen van! . . .

Fejlődik a dogma az idők folyamán, de a vallásban nem tehet kárt még az egységben látás vak idealismusa sem! Módosul a vallásos érzés kifolyása, megmarad és megáll a vallásos érzés területi épsége, mert egyre fejlődnek mindama tehetségeink, melyek megvédelmezik. Sokfelé elágazik a vallásos rendszer, de a vallásban hiában keresünk ilyesmit, az *egy*. Halad a maga tanaiban, de megmarad igazságaiban, biztonságában, mert az Istennek szeretetéből fakad. Fokozatosan fejti ki a hitnek tételeit, de lényegileg hozzáférhetetlen. Árnyékot vehet rá az elme téves magyarázata, de benne ragyog az igazság napja. Megsemmisülhet hitformája, de örökösnek marad kútfeje, mert abból táplálkoznak a humanitás és köztestvériség nagy elvei. S a mi kiváló: az emberiség folytonos nevelésének és művelődésének ténye a vallás munkája. Lehet harcz és háború a káték tévedése ellen; de nem lehet az igaz vallás ellen, melyből érzés, gondolat és lendület fakad, mert ennek eszméi messze túláramlanak a megkötött hittételek határgátjain s beszáguldozzák a költészet és bölcsélet birodalmát. S míg úgy látom, hogy a legkissebb féreg mozgása is az örök-eszme életét hirdeti, addig hiszem, hogy a vallásnak lenni kell . . . Egyszóval, míg az emberi szeretet szivünk sajátja lesz; míg egy accordot nyer tőle életünk; míg lesznek vágyaink; s hevülésben lesz merengő

lelkünk; míg jó leendő eszményeket szívünkhez kapcsolni: — addig a vallás „mint a mennyei iránt való gyermeki szeretet“, (Channing); „mint az örök üdvösség tudománya, a halálnak és boldogságnak költészete, az Istennek, e mindenek felett való erőnek dicsősége“ (Eötvös k.); „Istennek hatalma az ember szívében, annak megszentelésére“, (Zschokke); „mint a boldogtalanok vigasztalása, a vágyak kielégítése“, (Tocqueville); mint „oly valami, a mihez az ember hű, a miért él és hal; a legnagyobb erő, a legszentebb, a mit ismerünk; egy szüntelen való vágyódás a végtelen és tökéletes után“, (S. M. Crothers): addig a vallás, mint ilyen lenni fog! . . . Útat tör magának az elfásult lelkek gondolatai között, a változások lázas atmoszférája alatt és színes szárnyakkal szárnyal az ideális világ panorámáját nyitva meg! . . . „Felemeli gondolatunkat, szívünket, vágyainkat és igaz reményeinket kellő magaslatra. Megtermékenyíti azt a közös talajt, melyben a lélek többi tehetségei gyökereznek; s mihelyt érinti, azonnal kikelnek, növekednek és erősbülnek. Fölbreszti a haladás benső erőit s tevékenységre indítja. Parancsolja, hogy legyünk tökéletesek, mint mennyei Atyánk tökéletes. Kötelez, hogy e célra törekedjünk, s bár tudjuk, hogy el nem érhetjük, még sem engedi meg, hogy az örök-munka bevégzésének lehetetlensége az el nem kezdés vagy abba-hagyás mentsége gyanánt szolgáljon“. (Ifj. Coquerel A.)

Igy állván a dolog a vallás felől, a vallási tudat öntudatos egyéneinek szép feladat jut. Legyen bármilyen az idők árja, legyen még gyilkosabb fonákság a száz év kulturája és egyházi tanai között; üssön még nagyobb réseket a radikalizmus az egyházi és vallási elvek testén; legyen még sűrűbb az emberek szemén a fátyol, hogy annál tündöklőbb fényben ragyogjon a korcs „idealizmus“: a vallási öntudatnak, erejéhez képest, mind több-több szerepének kell lenni az eljövendő idők végtelenéig; mind nagyobb felelősségnek érzetével kell hogy figyelmeztessen a vallási élet tévedéseire, bűnére. De ehhez erő, érdeklődés és kitartás kell! Erő, hogy kiűzessék a vallási élet teréről a kontárok uralma. Érdeklődés, hogy áljelszavak ne kerülhessenek be a közvélemény uralmába. És kitartás, hogy megmunkáltassék a talaj; de nem a vallási üldözések kiomló véréből, hanem a „realizmus“ benső melegétől legyen termékeny . . . És hogy

az igaz kereszténység minden hű fia kitartson a küzdelemben mindaddig, a míg a jövő fejlődés iránya, férfiasan lelkes kora, tette törekvő lendülete valóban „az isteni öntudatból“ indul ki.

És ezzel be is fejezhetném, ha nem volna még egy, a mire visszatérjek. S ez az: hogy Bodnár szerint a realizmus diadala és az egy akol és egy pásztor „édes meséje“ tökéletesen egybeesnek. . . . Összeomlik akkor az állam, az egyház és család s csupán elszigetelt egyedekből fog állani a társadalom. . . . „Azt hiszem azonban — ugymond — hogy némi esaládi, állami és egyházi egység nélkül nem élhet meg az emberiség. Nemünknek ugyanis mindig eszményekért kell rajongania. Lelkesedés nélkül nincs élet. Már pedig ha eljutunk a realis gondolkodás végső individualizmusához, elenyésznek az eszmények, nem lesz miért lelkesednünk, megszűnik az életkedv s beáll az életuntság, a mi egyenlő nemünk pusztulásával. Ettől azonban még jó messze vagyunk. A realistább fajok ugyanis hallatlanul szaporodnak és a hol csak lehet, a hol türehető az égalj, a hol megéllhet oly realista faj, minő az angol, a német, az orosz, onnét kiirtja az idealista fajokat. Az idealista fajokkal leomlanak, gyöngülnek és elenyésznek orthodox vallásaik is. Legelőször a kath. egyház fogja megérezni a csapást. A mostani idealizmus ugyan kedvez neki, de a realis gondolkodás növekedésével nem állja ki a harczt az értelemmel és lassanként összeomlik csapásai alatt. Alighanem nationalis egyházakká oszlik szét nemzeti pápákkal“. . . .¹

Való, hogy rejtelmes fejlődésű a vallásos rendszer. . . . Talán a tekintély és vakbizalom és fanaticizmus fog vásárt ütni még sokáig a vallás szent épületeiben? . . . Talán a vallástalanság tüntető zsvaja fogja megzavarni az isteni rend uralma alatt való békés lakozást? . . . Talán szaporodni fog azoknak száma, kik azt vélik, hogy már minden gödröt és a vallás hősi tetemeinek s készül is a sírirat, a római hős szava: „itt nyugszik; senki sem háborgatja!“ Talán a liberalizmus poraiból fog támadni a bosszuálló, midőn az egyháznak hatalom-szervezeti nyomorúságai miatt „előállanak nagy összeütközések“ . . . „És ez lesz a forduló pont!“²

¹L. Bodnár: „A vallás keletkezése és fejlődése“.

²Ejtvös Károly.

Akárhogyan is lesz, az az egy bizonyos, hogy az „idealismus“ jelenlegi régiói a törvényes fejlődésben nem idealisak; hullámát nem az evangélium *élő-vize* alkotja, hanem olyan, mint a sivatag folyama: homok fut medrében. . . . És, hogy a vallási élet-folyamatban *igazi idealismu-t* nem az idők következetesen változó hullám-törvénye teremt, hanem a benső erő, az isteni öntudat, az Istenhez vonzódás.

A szent irás mondja, hogy a vizek lelkemig érnek. Az idők árjának hullámai is lelkünket érdeklik. S ha igaz, a mint egy kiváló politikus mondja,¹ hogy „a történelem irányzata ott dől el, abban a titkos műhelyben, a mely a milliók minden egyes tagjának elméjében, szívében, kebelében rejlik“: akkor a vallásnak, mint a lélek irányítójának, a lélek delejének minden balvégzete, (bár vonzó-ereje akkor is megmarad) éppen a lelkeken s az emberiség sorsán fog átgázolni; s mert a vallás az emberi természet minden részére hat, a lélek sebétől az emberi összhangzó cselekvő tehetség fog megbénulni két főerejével: az értelemmel és lelkiismerettel. . . .

Ha el vesszik e kettőt, az embert fosztják meg méltóságától! . . . Mig ellenben hagyják csak szabadon mozogni e két fő-erőt, az embervilág agy- és szivrostjain tör keresztül a drága pillanat, a mai „idealismus“-orgia után az istenítélet, hogy „az idealismus“ világnézletének a józanabb gondolkozás ássa meg sírját s a végszemmiség ítélete zugja el fölötte a „de profundis“-t.

BÖLÖNY VILMOS.

¹Gr. Apponyi Albert.

Egyházfőtanácsi gyűlés.

(Oct. 30—31.)

I. Ferencz József püspök megnyitó beszéde.

Méltóságos és Főtisztelendő Egyházi Főtanács!

Isten jóvoltából ismét egybegyűltünk, hogy egyházunk ügyei felett tanácskozzunk s annak előmenetelét böles intézkedések és határozatok által a lehetőleg előmozdítsuk. Mert fejlődés és haladás nélkül nincs élet, sőt a megállás is már hanyatlás vagy legalább hátramaradás.

Fejlődünk-e? haladunk-e? E kérdésen fordul meg tehát egyházi életünk bece és jelentősége. S nagyon szomorú dolog lenne, ha e kérdésre nem tudnánk magunknak legalább megnyugtató feleletet adni, ha kénytelenek lennénk beismerni, hogy egyházunk sehol, semmi irányban fejlődést, haladást nem tud fölmutatni. De én azt hiszem — s ezért áldom az isteni gondviselést, mert a mit teszünk és tehetünk, mindazt csak Isten segédelmével tehetjük, — áldom a gondviselést, hogy e tekintetben nemesak megnyugtathatjuk magunkat, hanem örömet is találhatunk egyházunknak bár lassu, de fokozatos fejlődésében és haladásában.

Nem megyek messze vissza a multba, pedig ez reám nézve, aki ide s tova 50 év óta álllok gyenge erőmmel és tehetségemmel szeretett egyházunk szolgálatában, nagyon esábitó lenne arra nézve, hogy kimutassam, minő különbség van egyházunk mostani és 50 év előtti állapota között. De, a mint mondám, ide nem megyek vissza, csak a legközelebbi évekre hivatkozom. Avagy kollegiumunknak e szép és jól berendezett épületé, a melyet közelebbről a vallás- és közoktatásügyi Minister ur is meglátogatván, a felett legnagyobb elismerését nyilvánította, tanárainknak a multhoz képest minden esetre tisztességes helyzete, valamint lelkészeinknek is a súlyos anyagi gondokkal szemben némileg kedvezőbbé, legalább tűrhetőbbé vált állapota